

TÜRABÎ DİVANI VE DİL ÖZELLİKLERİ

Hülya SAVRAN¹

ÖZET

Bu makalede 19. yüzyılın önemli kültür simalarından biri olan Türebî ve onun divanının dil özellikleri (ses, şekil, anlam özellikleri) üzerinde durulmuştur.

Türebî, 1849 ile 1868 yılları arasında Hacı Bektaş postunda oturup dedebabalık yapmış bir kişi, Alevi-Bektaşî toplulukları arasında önemli ve saygın bir yer kazanmış mutasavvıf bir şairdir.

19. yüzyılda yazılmış bir divan olarak Türebî Divanı, dil özellikleri yönünden günümüz Türkçesinden çok farklı değildir. Fakat Divan, o dönem divan şiiri geleneğini - hele de Alevi-Bektaşî ve mutasavvıf bir şairin kaleminden çıkmış olması düşünülürse- göstermesi bakımından çok önemlidir.

Önce mutasavvıf, sonra şair olarak Türebî, samimi ve içten duygularla yazdığı şiirlerinde, dâhil olduğu kültür çevresinin inceliklerini yansıtabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türebî, divan, Alevi, Bektaşî, tasavvuf, dil özellikleri.

ABSTRACT

TÜRABÎ DİVANI AND THE PECULIARITIES OF THE LANGUAGE

Türebî, who was one of the most significant cultural figures of the 19th century, and his Divan's peculiarities of the language (phonetics, morphology, and vocabulary) are mentioned in this article.

Türebî had lived between 1849-1868 and adopted the leadership called dedebaba in Hacı Bektaş Veli Tekke of Hacı Bektaş Veli. Türebî was important and respected as a sufi poet in Alevi-Bektaşî community.

Although it had been written in 19th century, Türebî Divanı is not very different from present Turkish. Its importance comes both from the divan tradition, and its reflection of the importance of Alevi-Bektaşî sufi poetry in the 19th century.

As a sufi and a poet Türebî showed his cultural characteristics of his environment with his cordial poems.

Key Words: Türebî, divan, Alevi, Bektashi, sufism, peculiarities of the language.

1 Doç.Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. hsavran@balikesir.edu.tr

GİRİŞ

Türabî, hem şairliği hem dedebabalığı ile 19. yüzyılın önemli simalarından biridir. 1849 ile 1868 yılları arasında, on dokuz yıl gibi uzun bir süre Hacı Bektaş Tekkesi postunda oturup dedebabalık yapmış bir kişi olarak Türabî, yazdığı samimi ve içten şiirleriyle o dönem Alevi-Bektaşî toplulukları arasında takdir görmüş, mutasavvıf bir şairdir.

İşte bu makalede de hem Bektaşî bir şair olarak Türabî tanıtılmış hem de onun divanı, dil özellikleri açısından incelenmiştir. İnceleme için kullanılan metin, Cengiz Aydemir (1966) tarafından Prof.Dr. Hasibe Mazıoğlu'nun rehberliğinde hazırlanmış olan, Türabî'nin, Milli Eğitim Bakanlığı Ankara Genel Kitaplığı "Eski Eserler Bölümü"nde bulunan üç yazma divanının ve 1294 tarihindeki baskısının karşılaştırılması ile oluşturulan transkripsiyonlu metindir.

Bektaşî edebiyatında Türabî mahlaslı sekiz şair bulunmaktadır. Bizim çalışmamıza konu olan Türabî, 'Yanbolulu Türabî' olarak bilinirse de gerçekte doğum yeriyle ilgili olarak da kesin bir bilgi yoktur. Onun Yanbolulu, Yanyalı, Koniçalı ve Ankaralı olduğu şeklindeki görüşler varsa da, bunlar içinde en kabul göreni, onun Yanbolulu olduğuna dair görüştür.

Türabî'nin hayatıyla ilgili olarak ulaşılan ilk kaynak, Saadettin Nüzhet Ergun'un *Bektaşî Edebiyatı Antolojisi* adlı eseridir. Burada Ergun kaynak göstermeden "İsmi Ali olan Türabî Baba'nın H. 1266'da Pirevi post-nişini olduğu ve 1285 tarihinde vefat ettiği mazbuttur." bilgisini verir. Ayrıca Ergun, aynı eserinde Darül-fünun Kütüphanesi hafız-ı kütübü Sabri Bey'in Türabî ve Divanı hakkında (nerede olduğunu belirtmeden) şu bilgiyi verdiğini kaydeder:

"... *Maskat-ı re'si ile tercüme-i hali meçhul bulunan Türabî, Bektaşîlerin Pirevi dedikleri Kırşehir'deki dergâhın babası iken 1285 tarihinde vefat ettiği bu nüshanın 240. sahifesinde hal-i hayatında bizzat söylediği beş beyitli bir manzumede muharrer ise de tarih musrasından sene-i vefat istihrac olunmayıp, yalnız manzume sonundaki 1285 rakamından istidlâl olunmakla beraber 176. sahifede de yine kendi lisanından divanının 1257 tarihinde hitam bulduğu mezkûr olup vefatına kadar geçen 28 sene zarfında hiç bir şey yazmaması müstebad gibi görüldüğünden tarih-i vefatı hakkında hiçbir şey söylenemez. Takriben 2800 beyti ihtiva eden bu nüshada 1 münacaat, 331 gazel, 1 tarih, 1 naat, 2 mersiye, 1 saki-name, 3 terci ve terkîp, 5 müseddes, (biri mersiye) 5 muhammes, 20 murabba, 23 koşma, hurufu heca ile mürettep 129 müfred münderiçtir.*" (Ergun, 1920: 376).

Türabî'nin ölüm tarihi olarak 1868 ve 1869 yılları geçer. Kabri Hacıbektaş ilçesindeki Pir-Evi'nde, Hacı Bektaş Veli'nin yatırına giden merdivenin sol tarafındaki kemerin altında bulunan altı dedebaba mezarından ikincisidir (Azar, 2005: 79).

Hem Hacı Bektaş Tekkesi postnişini olarak hem şair olarak Bektaşî çevrelerinde etkili olan Türabî'nin, bu çevrelerce kabul gören efsanevî bir hayatı ve kişiliği vardır. Türabî'nin halk arasında ilgi çeken efsaneleri, Enver Beşe tarafından Kırşehir ve yöresinden derlenmiştir (Azar, 2005: 80).

Şair, tasavvufî yönü ile döneminin önde gelen temsilcilerindedir. Buna rağmen Türabî'nin kaynaklarda yeterince yer bulmamasını Birol Azar, yaşadığı dönemin dinî ve sosyal şartlarına bağlar. Azar'a göre dönemin Bektaşiliğe karşı takındığı olumsuz tavır, dedebaba olan şairin yeterince tanınmasına engel olmuştur (Azar, 2005: 82).

14. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde başlayan Bektaşilik, özellikle 15-19. yüzyıllar arasında hem dinî hem siyasi anlamda çok büyük etkiye sahip olan bir tarikattır. Özellikle yeniçeriler arasında itibar görmüş, bu nedenle II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağını kapatmasıyla bu tarikat da dağılmış, ama Abdülaziz zamanında tekrar ortaya çıkmıştır. Türkiye Cumhuriyeti tarafından tarikatların kaldırılmasına kadar da devam etmiştir. Bektaşilik, 15. yüzyıldan itibaren birçok nedenle Hurufilik gibi daha başka tarikatların da âdeta bir sığınağı olmuş, Bektaşilik bu tarikatlardan da birçok şey alarak onları kendi bünyesinde eritmiştir.

Bektaşilik ile Hurufiliğin iç içe geçmiş bu görüntüsü, Hurufiliğin kurucusu olan Fazlullah'ın öldürülmesinden sonra taraftarlarının İran'dan kaçıp Anadolu ve Rumeli'ye sığınmaları ve Hacı Bektaş tekkesine yerleşerek Hurufiliği telkin etmeleriyle açıklanabilir. Abdülbaki Gölpınarlı'ya göre Hurufiliği Anadolu'da asıl yayan kişi Mir Şerif ve Nesimî'dir. Hurufilik de Bektaşilere bu yolla ve bu kişiler aracılığıyla etki etmiştir. 16-17. yüzyıllarda Hurufilik, Bektaşiliğin asli inançlarından biri olmuş ve yayılmaya başlamıştır. Bu yayılma esnasında bir yandan Bektaşilerden, bir yandan müstakil olarak kendisinden temsilciler yetiştirmeye devam etmiştir (Gölpınarlı, 1973: 27-29).

Mutasavvıflar, "Dilde Allah'a hamdüsena etmeyen tek bir harf yoktur." düşüncesinden hareketle, İlahî sözleri doğru olarak yorumlamak için anlam derinliklerine inmeye çalışmışlardır. "Allah, harfleri yarattığında onların sırrını kendine saklamıştı; Âdem'i yarattığında ise bu sırrı meleklerine değil ona vermişti." Cifr veya Cefr tekniği ilk olarak Şii'lerin altıncı imamı Câferü's-Sâdık tarafından geliştirilmiştir. Bu teknik, belirli kelime kombinasyonlarından şimdiki ya da gelecekteki olaylar üzerine çıkarımlarda bulunma yöntemidir. Tasavvufta Şia'nın ilk dönemindeki bu eğilim, Şii bir topluluk olan ve 'harflerle uğraşanlar' anlamına gelen 'Hurufiler' tarafından geliştirilmiştir. Kurucusu, zındıklık sayılan fikirleri yüzünden 1398'de idam edilen Fazlullah Estarâbadî'dir. Türk ve İranlı şair ve yazarlar arasında müritleri vardı. Bunlardan en önemlisi ve en kayda değerisi Nesimî'dir. Bu inanca göre söz, Allah'ın zatının ulu tecellisidir; aynı zamanda insanın yüzünde de görünür. Kelimeler, Allah'ın sırlarının açığa çıktığı yazı, en mükemmel şekliyle Kur'an hâline gelir. Fazlullah, Âdem'e 9, İbrahim'e 14, Muhammed'e 28 harf verilmiş olduğunu, kendisinin ise 32 harfin bilgisiyile şereflendirildiğini iddia etmiştir (Fars alfabesinde fazladan 4 harf vardır). Hurufiliğin en ilgi çekici görüşlerinden biri de, harflerin insan yüzünde yansımış olduğudur (Schimmel, 2004: 427-429).

Hurufilik, Fazlullah ve öğrencilerinin, temellerini İran ve Azerbaycan topraklarında attığı, genel olarak Farsçanın hâkim olduğu, yaklaşık yarım yüzyıllık birinci dönem ile Aliyyu'l A'la, Mir (Seyyid) Şerif, Seyyid Nesimî ve Refi'i gibi Hurufî düşünürlerinin, Fazlullah'ın ölümünden sonra Anadolu ve Suriye'ye geçmeleriyle başlayıp 17. yüzyılda Balkanlarda

devam ettiği, iki buçuk yüzyılı kapsayan ve Türkçe ile yeniden doğan ikinci dönemden oluşur. Fatih Usluer'in ifadesiyle Refi'i, Nesimî tarafından Anadolu'ya Hurufiliği yaymakla görevlendirilen ilk kişidir. Bu bakımdan aynı zamanda Refi'i, uyguladığı yöntemle Hurufî felsefesinin Türkçe ifade edilmesiyle, Hurufiliğin Anadolu'da yayılma şeklini de belirleyen kişi olmuştur (Usluer, 2009: 9).

Alevi-Bektaşî bir şair olarak Tûrabî'nin şiirlerinde bu durum açıkça görülsede, onun şiirlerinde diğer Bektaşîlerdeki gibi Ali, Hacı Bektaş ve Fazl-ı Hurufî kültleri, Ali hariç pek ön planda değildir:

Hakikat ma'deni şâhım 'Alidir
 Usûlüm erkânım râhım 'Alidir
 Kamu derde devâdırlar Muhammed Mustafâ Haydâr
 Bu yolda reh-nümâdırlar Muhammed Mustafâ Haydâr
 gibi beyitlerinde "Allah-Muhammed-Ali" sevgisini;
 Bende-i âl-i resûl-i Mustafâyilerdenüz
 Haydâr-i şîr-i İllâhî Murtazâyilerdenüz
 Kahr-ı zehriñ nûş idüp tutduk rehiñ şehzâdeniñ
 İbn-i Haydâr ol Hasan halk-ı Safâyilerdenüz
 'Aşkına biz dûş olaldan cân (u) başdan geçmişiz
 Teşne-dil şâh-ı şehid-i Kerbelâyilerdenüz
 Dâhil-i bezm-i gürûh-ı nâciyüz ey zâhidâ
 anma kim bigâne yüz Zeynü'l-'abâyilerdenüz
 İktidâ itdük Muhammed Bâkırâ ikrâr virüp
 Hem imâm-ı Ca'ferî Mûsâ Rızâyilerdenüz
 Şol Takî (vü) bâ Nakîdir dilde zıkr (ü) virdümüz
 'Askerî ol Mehdi-yi Sâhib-livâyilerdenüz
 Ey Tûrabî rûz (u) şeb himmetleri matlûbumuz
 Anlaruñ bâbında sâ'il bir gedâyilerdenüz

gibi gazellerinde de "On İki İmam" sevgisini, bütün samimiyeti ve içtenliğiyle işlediğini görebiliriz.

Aşağıdaki beyitler de onun Hurufîlik etkisiyle yazdığı şiirlere güzel örneklerdir:

Lebleriñ remz itdi Hızra keşf idüp âb-ı hayât
 Heft hattundan 'âyândır 'alleme'l-esmâ başa
 Dü harfiñ emrine mazhar düşürdün cümle eşyâyı
 Anuñcün ehline ma'lûm olur hatt-ı üstüvâ peydâ
 Kâf u nun emr-i rumûzu gerçi sözdür ey ahî
 Bu sözüñ künhine ermiş müptelâ yüz biñde bir
 Sûre-i harf-i mukatta' remzini fehm eyleyen
 Cüst ü cû itdim Tûrabî şâh gedâ yüz biñde bir

Varak-ı hüsn-i kitâbıñ sîret-i seb'asını
 Fehm (u) idrâk idemez anı Tûrâbî her göz
 Hasılı şâm (u) seher ma'nide zıkr (ü) fikrimiz
Heft harfi sırr ile mahfice evrâd eyleriz
Fâtiha seba'l-mesâni üstüvâ şakku'l-kamer
 Bu rumûzu keşf idüp dillerde bünyâd eyleriz
 Vechine yazmış Hüdâ kudret yediyle *yedi hat*
Fâtiha ümmü'l-kitâbıñ sırrıdır zâhid fakat
Si vü dü vü bist ü heşt heftad dü terkib ile
 Bu *yedidendir* zuhûru sanma sen 'âşik galat
 Nazar kıl sen *hurûf-ı Kird-gâre*
 Anı fehm eylemez â'yân u eşrâf
 Hüsn-i hatt-ı dilberıñ zâhid ne bilsün sırrını
 Heft âyât-ı rumûz-ı 'allame'l-esmâya bak
Levh-i dilde bir elif çekmiş nihâl-i kâmetiñ
 Nakş olunmuşdur zamîrimde cemâl-i kâmetiñ
 Dünya (vü) 'ukbâ Tûrâbî hâhiş (ü) maksûdumuz
'Ayn şin kafu rızâdır lâm-elif mim dahi cim
 Eger 'ilm-i kârîn olmak dilersen bunda târihim
Hurûf-ı noktalı encâm-ı mısradan beyân oldı

Mutasavvıf bir şair olan Tûrâbî, tasavvufu şiirlerinde zenginlik aracı olarak kullanmamıştır. Şiirlerini; tasavvufa duyduğu bağlılıkla, samimi ve içten duyguları neticesinde yazmıştır. Bu bakımdan Tûrâbî'yi önce mutasavvıf, sonra şair olarak görmek gerekir. Çünkü o, bütün bu içten ve samimi duygularına ve bağlılığına karşılık, şiirlerinde divan şairlerinin yapmaması gereken hatalar yapmıştır. Gazellerinde kullandığı kalıplar sınırlı olduğu hâlde imalelerin ve özellikle de aruzda kötü bir hata olarak kabul edilen zihafaların bulunduğu görülür:

Ne diyem nutka âgâz eylesem epsem didiler
 Men 'aref sırrını fehm itmedi sersem didiler
 Sînem cellâd-ı gamzeñ ugruna gör etmişim âmâc
 Mürüvvet merhamet efken idüp tîr-i kemân göster
 Derd-i 'aşk bîmâriyim olmaz başa hiç çâre sâz
 Nâledir kâr-ı dilim şâm (u) seher eyler âgâz

Yine Tûrâbî, divan şairlerinin hiçbir zaman yapmadıkları Türkçe kelimelerle yabancı kelimelerden Farsça tamlamalar yapmıştır:

Gîsûlarına bilmişim ol şânedir ahbâb
 Bizden ileri *ragbet-i iş* görmede erbâb
 Tûrâbî *âhumıñ serd-i hevâ-yı şiddetinden* kim
 Misâl-i zemherîdir şol cihânı bağlamışdır yâh
 Nihâyet iştiyâk-ı ru' yetiñ matlûb iden Mecnûn

Dolansa küh (u) sahrâyı saç-ı Leylâdan ayrılmaz
 Harc idüp sarf eyledikçe dâ'imâ efzûn olur
 Şöyle bir bahr-ı girandır kenz-i lâ-yüfnâ-yı söz
 Tokuz eflâk-ı gerdûn 'aşk ile mevcûda gelmiştir
 Ezeldir bî-nihâyet bil anı sen ibtidâdır 'aşk

Türabî'nin şiirlerinde Nesimî, Ruhî ve Fuzulî'nin etkileri çok açıktır:

Sîne-i dâğımda var endâz idüpsün oklarıñ
 Sañılıpdur her taraf zülfün misâli şâne-veş
 Tecerrüd 'âlemi seyrinde ol ey dil Mesîhâ tek
 Seni sen sa'y ile saf it ki mir'ât-ı mücellâ tek
 Nâsıhıñ pendine bakma bir melek simâya bak
 Gonçe-fem hokka-dehen servi semen zibâya bak
 Göz görüp ruhsârıñı dil saña bende sevdiğim
 Bak gören kimdi seni encâmı gör kim oldı kul
 gibi beyitlerinde Fuzulî'nin,
 Seniñ ey fitne cihân saltanat (u) şânıña yuf
 Kerem-i lutfuña yuf 'aksine devrânıña yuf

gibi beyitlerinde de Ruhî'nin etkileri vardır.

Dil Özellikleri

Bu bölümde Türabî Divanının, ana hatlarıyla 'ses', 'şekil', 'kelime' ve 'anlam özellikleri' incelenmiştir.

1. Ses Özellikleri

Türabî Divanı ses özellikleri yönünden günümüz Türkçesinden çok farklı değildir. Fakat bazı yazılışlar, Eski Anadolu Türkçesinin imla geleneğini taşıması nedeniyle karakteristik özellikler gösterir. Örnek olarak 'dağ' kelimesi 't' ile yazılmış; emir-istek 3. kişi ve -(y)Ip zarf fiil eki yuvarlak olarak yazılmıştır: *tag, duymasun, çeküp*.

Ötümlüleşme: Günümüz Türkçesinde olduğu gibi ön seste ince ve kalın 't'ler ötümlüleşmiş ve 'd' olmuştur: *dağılan, dahi, dayandırdı, degil, degmez, deki, deprenüp, didim, dilek, direk, diş, dogdu, dolanır, dolaşmış, dökmesem, dursun, yok durur, dutan, duymasun, dürlü, düşmüş*. Fakat imla geleneği olarak kalın sıradan kelimelerde 't'nin korunduğu örnekler de vardır: *tag, taş, taşra, tokuz, tolu, tuç, tutar*.

İki ünlü arasında 't'ler ötümlüleşmiştir: *akıdup, dağıdup, idinmişler, işidir mi*.

İnce sıradan 'k'ler ötümlüleşmiş, kalın 'k'ler korunmuştur: *geç, gelmeseydiñ, gerekmez, getirdi, gitdi, giydim, gök, göñlüm, götürdüñ, güç, gün; kamu, kanda, kıl, koma*.

İki ünlü arasında 'k'ler de ötümlüleşmiştir: *çekmege, etegin, ihsân itdigi, sevdiğim, virdügi*;

ağardı, ayaga, bıçağın, bucağından, çıkmaga, dağıdup, dudagından, hazırlandığı, olduğundan, hâk olmagım, halâs olmaklığım.

İki ünlü arasında olmadığı hâlde kelime sonunda şu örnekte ‘kalın k’ sesi ötümlüleşmiştir: *ırag.*

Sızıcılışma: Metinde Azeri Türkçesine özgü sızıcılışma özellikleri dikkat çekicidir. Bu durum Türabî’nin, büyük ölçüde Fuzulî’nin şiirlerinden etkilenmesinden kaynaklanmaktadır.

Azeri Türkçesinin bir etkisi olarak ‘arka damak k’leri’ sızıcılışmış ve ‘hırıltılı h’ olmuştur: *ahşam, dahi, yahşi, yohsa.*

2. Şekil Özellikleri

Şekil özellikleri bakımından da günümüz Türkçesinden farklılık göstermeyen Divan, Eski Anadolu Türkçesinden gelen bazı kullanım geleneklerine genel olarak burada da uymuştur.

Bazı kullanım özellikleri Eski Anadolu Türkçesi öncesine de gidebilmektedir. Örnek olarak, hal ekleri ve çokluk eki alan ‘o’ zamiri ‘a(n)’a dönüşmüştür: *anlar, ani, aña, anda, andan.*

Eşitlik hâlinde ekin genişletilmiş şekli olan ‘+cAnA’ da vardır: *çokcana, hoşcana, keskincene.*

Vasita hâlinde, günümüz konuşma dilinde kullanılan ‘ile’nin genişletilmiş şekli ‘ilen’ de kullanılmıştır: *bâ-bismillâh ilen, vech ilen, söz ilen, fikriylen, mihnetlen.*

‘miş’ duyulan geçmiş zaman eki 1. kişilerde görülen geçmiş zaman anlamında kullanılmıştır: Vasl-ı yârin mâni’i kimdir Türâbî *bilmişim*, Ey Türâbî si vü dü bahrında *gavvâs olmuşuz.*

Duyulan geçmiş zaman için ‘-İp’, ‘-İpdİr’ şekilleri de kullanılmıştır: *İdüpsin* kudretinden hâk-i nârî mâ hevâ *peydâ*; Dem-be-dem *hayret gelüpdür* âh bu ma’nâdan baña.

Gelecek zaman için ‘-A’, ‘-IsAr’, ‘-sA gerek’ şekilleri de kullanılmıştır: O mehiñ hançer-i müjgâni Türâbî birgün / *Söke* cismim *döke* canım *çika* cânım giderek; Bend-i zindân içre bir gün *kalsar* cânıñ seniñ; Ben bu derd ile *helâk olsam gerekir* baña vâv.

Geniş zaman için ‘-A’ şekli de kullanılmıştır: *Çi gire* pîç-i telâşa ne tükenmez gavga.

Emir-istek için ‘-A’ şekli de kullanılmıştır: Dünyâ bir bâr-ı girândır *virme*ye teşvîş saña.

Gereklilik kipi için daha çok kelimelerden (gerek, lâzım) yararlanılmış; az da olsa ‘-sA gerek’ ve ‘-mAlI’ ekleri ve ‘gerek -A’ kullanılmıştır: Mü’mine elbet *gerek* hak üzre farz olmuş salât, Şem’aya pervâne lâzım yandırıp kılma harâb; Devr cevrenden Türâbî neyleyüp *nitsem gerek*; *şekîb eylemeli*; *Gerek idrâk idesin* ismine âdem didiler.

Kullanılan zarf-fiil ekleri arasındaki ‘-IcAk’, ‘-mAdIn’, ‘-(y)U’, Eski Anadolu Türkçesi imla ve söyleyişine uygun eklerdir: *bilicek, fasl-ı bahâr olıcak, merhem idicek; çekmedin; diyü.*

'(-AlIdAn >) 'AlAlIdAn' ve 'ArAkIdAn' ekleri, günümüz konuşma dilinden tanıdığımız eklerdir: *gelelden, virelden; çekid eyleyerekden*.

Metinde yalnızca yeterlilik ve süreklilik tasvir fiilleri kullanılmıştır. Süreklilik: *iregör, olagör, süregör, tutagör*. Yeterlilik: *dermân idemez, göremez, olamaz*.

Yeterliliğin olumsuzunda bugün Azeri Türkçesinde kullanılan şekil de kullanılmıştır: *görebilmez, ikâz olabilmez, kaldırabilmez*.

Yabancı kaynaklı isimlere Türkçe 'ol-, it-, eyle- ve il-' yardımcı fiillerinin geldiği birleşik fiiller de vardır: *derc ol-, feth ol-, vech ol-; aferîd it-, ihsân it-, kahr it-; devâ eyle-, ferş eyle-, gümgeşt eyle-; ibtidâ kıl-, ihât kıl-, nezzare kıl- vb.*

3. Kelime Özellikleri

Şairin kullandığı kelimeler büyük bir çoğunlukla Arapça ve Farsçadır. Ama eser 19. yüzyıla ait olmasına rağmen eserde Eski Türkçe kaynaklı kelimeler ve Eski Anadolu Türkçesi söyleyişine uygun kullanımlar da vardır:

al 'hile', *alda-* 'aldat-', *ayık* 'uyanık; kendinde olma', *anda* 'orada', *andan* 'ondan', *anı* 'onu', *anlar* 'onlar', *aña* 'ona', *anuçün* 'onun için', *ayıl-* 'uyan-', gaflet uykusundan uyan-, *ayur-* 'ayır-', *bay* 'zengin', *bencileyin* 'benim gibi', *biliş* 'bildik, bilen', *birle* 'ile', *bunda* 'burada', *bundan* özge 'bundan başka', *çez-* 'çöz-', *çizgin-* 'dön-', *çak-* 'çak-, kak-', *deg-* 'dey-; karşılık ol-, eş değerde ol-', *degin* 'değin, dek', *dek* 'dek, değin', *depren-* 'hareket et-, kımıldı-', *depret-* 'hareket ettir-, kımıldat-', *devşir-* 'topla-', *dogrul-* 'yönel-', *dürlü* 'türlü', *egin* 'sırt, arka', *em* 'ilaç, çare', *epsem* 'sessiz, suskun', *getür-* 'getir-', *giyür-* 'giydir-', *gözü* 'ayna', *her ne var* 'her şey', *irak* 'uzak', *ir-* 'eriş-, ulaş-', *irgür-* 'eriştir-, ulaştır-', *iriş-* 'eriş-, ulaş-', *kamu* 'hep, bütün', *kanda* 'nereye, nerede', *kandin* 'nereden', *kanı* 'hani', kapu 'kapı', kayğu 'kaygı', *koç-* 'kucakla-', *neydügin* 'ne olduğunu', *niçe* 'nice, ne kadar', *od* 'ateş', *ol* 'o', *sançıl-* 'bat-, batırıl-', *sevi* 'aşk', *sın-* 'kırıl-, kesil-', *sınık* 'kırık', *şimden gerü* 'şimdiden sonra', *şol* 'şu, o', *tamu* 'cehennem', *taşra* 'dışarı', *tuç* 'tunç', *ugrula-* 'çal-', *ur-* 'vur-; sür-', *var* 'bütün; dünya; olan, şey, her şey, mevcut', *varı* 'mal, eşya', *yeddür-* 'ulaştır-; çekiştir-; yedeklet-', *yeg* 'yeğ', *yegin* 'üstün, baskın, galip, kuvvetli, şiddetli', *yit-* 'yetiş-', *yugur-* 'yoğur-'.

Bazı kelimelerin, az kullanılmış ya da kullanılmamış biçimlerle söylenişi, şaire özgüdür: *akışdır-* 'akıştır-', *bakışdır-* 'bakıştır-', *bilmezlen-* 'bilmez gibi davran-', *boyandır-* 'boyat-', *çakışdır-* 'çakıştır-', *çiydem* 'çiğdem', *çoklar* 'herkes, pek çok insan', *fır fır fırlan-* 'fır fır fırlan-', *güleş* 'güreş', *kaçkın* 'kaçak', *kakışdır-* 'kakıştır-', *takışdır-* 'takıştır-', *terlendir-* 'terlet-', *yakışdır-* 'yakıştır-', *yandır-* 'yak-'.

Metinde çok fazla kullanılmasa da aşağıdaki örneklerde görülen kökteş fiiller ve yansıma kelimeler, şairin konuşma dilini şiirde başarılı bir şekilde kullandığını gösterir:

çakdım çakışdırdım, yakdım yakışdırdım, bakdım bakışdırdım, takdım takışdırdım, kaktım kaktışdırdım, akdım akışdırdım.

Şem'i ruhsârında dil pervâne *fır fır fırlanır* / Perr (ü) bâliñ yakmağa sûzâne *fır fır fırlanır*; Şap şap öpmekle mehiñ al ruhun incitdiñ; Rahm ider bendesine zarbile *tık tak* degil a.

Fuzulî etkisiyle şair, Azeri Türkçesi söyleyişine uygun kelimeler ve yapıları da yer vermiştir: ben *teki* 'ben gibi', *bilmezem* 'bilmem', sen *tek* 'sen gibi', *kaldırabilmez* 'kaldıramaz', *lâ-ya'kilem* 'dalgınım', *menem* 'benim', *neyleyem* 'neyleyeyim', öz 'kendî', *özge* 'başka', *perîşân olmuşam* 'perişan oldum'.

Divanda yabancı köklere Türkçe eklerin getirilmesiyle oluşturulmuş kelimeler de vardır:

arzûla- 'arzula-, iste-^ç, *âsûdedelik* 'rahatlık, dinçlik', *âşıklık* 'âşıklık', *aşnâlık* 'bilmeklik, tanışıklık', *atşânelik* 'susuzluk', *bendelik* 'kulluk', *beyhûdelen-* 'boşuna ol-, yararsız ol-^ç, *beyhûdedelik* 'boşunalık', *bî-nevâlık* 'nasipsizlik, çaresizlik', *bülbülleyin* 'bülbül gibi', *cevherle-* 'cevherle-^ç, *divânelik* 'divanelik', *esmâ-keşlik* 'sürekli zikretme, zikredicilik', *gurrelen-* 'gururlan-, kibirlen-^ç, *hayırsız* 'hayırsız', *hazırlan-*, 'hazırlan-^ç, *hicr-keşlik* 'ayrılık çekmeklik', *hoşcana* 'hoşça', *iksirle-* 'iksirle-, tesir et-^ç, *kulluk* 'kulluk', *kuvvetli* 'kuvvetli', *letâfetli* 'hoş; güzel; nazlı', *nazlı* 'nazlı', *pârelen-* 'parçalan-, *pejmurâdelen-* 'eski-, dağıl-; perişan ol-^ç, *perlendir-* 'kanatlandır-^ç, *peyvestelen-* 'ulaş-, bitiş-^ç, *yekden* 'birden'.

Aşağıdaki örnekler, şair tarafından kafiye için oluşturulmuş kelimelerdir:

ahmerlendir- 'kırmızı yap-, kırmızılaştır-^ç, *enverlendir-* 'çok nurlandır-, ışıklandır-^ç, *ferlendir-* 'kuvvetlendir-; aydınlat-^ç, *gevherlendir-* 'gevherlendir-, *cevherlendir-*, *hançerlendir-* 'hançerlendir-, hançerli hale getir-^ç, *hâverlendir-* 'doğulaştır-^ç, *şerlendir-* 'kötület-, kötüleştir-^ç, *terlendir-* 'terlet-^ç.

Türabî divanında hem kabul ettiği anlayışa uygun olarak dinî, tasavvufî, Hurufî nitelikteki ibare ve kişiler hem de divan şiir geleneğinde bulunan ibare ve kişiler kullanmıştır. Divanda çok meşhur ayet ve hadislere de işaretler vardır.

Dinî kişiler: *Allah*, *Ahmed-Muhammed*, *Ali*, *peygamberler* (*Âdem*, *Eyyüb*, *İsâ*, *Mûsâ*, *Nûh*, *Süleymân*, *Ya'kûb*, *Yûsûf-ı Ken'an*), *Âdem-Havva*, *Askerî*, *Ca'ferî*, *Deccâl*, *Fâtıma*, *hadîce*, *hasan*, *Hüseyn*, *haydarî Döldül*, *Haydâr-i şîr-i İllâhî Murtazâyî*, *Hızır ve âb-ı hayât*, *İbrahim Edhem*, *Kerbelâyî*, *Lokmân*, *Mansûr*, *Mehdî*, *Mevlâna*, *Muhammed Bâkır*, *Mûsâ*, *Nakî*, *Rızâyî*, *Takî*, *yâr-ı gâr-ı Mustafa*, *Zeynü'l-'abâyî*.

Diğer kişiler: *Dârâ*, *Felâtun*, *İskender*, *Leylâ-Mecnûn*, *Mecnûn-ı Sâlis*, *Mecnûn-ı sâni*, *Rüstem*, *sâni-i Ferhâd*, *Selâtin*, *Süleymân*, *Şirin-Ferhâd*.

Dinî ibareler: *Aden*, *aynü'l-yakîn*, *çâr-deh ma'sûm*, *esmâ-i hüsnâ*, *Kenz-i Mahfi - Künt (ü) kenz (Küntü kenzen mahfiyyen: Gizli bir hazineydim bilinmek istedim, bu yüzden dünyayı yarattım.)*, *levh*, *tarfetü'l-ayn*, *zıkr-i düvazdeh*.

Diğer ibareler: *Anka*, *Kaf*, *kenz-i lâ-yüfnâ* ("El-kanâatü kenzün lâ-yüfnâ: Kanaat tükenmez hazinedir.").

Ayetlere işaretler: *Allame'l-esma* (Bakara 2/31'e işaret), *Dü harf* (Bakara 2/117'ye, Âli İmran 3/47,59'a En'am 6/73'e işaret), *Elest* (A'raf 7/172'ye işaret), *Fâtihâ -Seb'al-Mesânî- Ümmü'l-kitâb- Kenz*, *Hel'etâ* (İnsan 76/1'e işaret), *İnşirâh-ı Ahmed* (İnşirah 94/1'e işaret), *Ledün (esrârî) -'İlm-i ledün* (Kehf 18/65'e işaret), *Nahnu kasemnâ* (Zühuf 43/32'ye işaret), *Rameten li'l-âlemîn* (Enbiya 21/107'ye işaret), *Senürîhim* (Fussilet 41/53'e işaret), *Şakku'l-kamer* (Kamer 54/1'e işaret), *Tahte's-serâ* (Tâhâ 20/6'ya işaret).

Hadislerle işaretler: *Lâ-fetâ* ("Ali'den başka yiğit yoktur."), *Levlâke levlâk* ("Sen olmasaydın yeri göğü yaratmazdım."), *Men 'aref* ("Men 'arefe nefsehu fekad a'refe rabbehu: Kendini bilen, Rabbini bilir."), *Mûtû habe ente mûtû* ("Ölmeden önce ölünüz.").

Metinde, pek çoğu dinî ve tasavvufî klişe olan bol miktarda sıfat tamlaması vardır:

cihâr 'unsûr - çâr 'unsûr 'dört unsur; toprak, su, ateş, hava', *çâr bâb* 'dört kapı; şeriat, tarikat, marifet, hakikat', *çâr-sû* 'dört tarafı olan yer=çarşı', *dü 'âlem* 'iki alem', *dü cihân* 'iki dünya', *dü çeşm* 'iki göz', *dü kevn* 'iki varlık; bu dünya ve öte dünyaya ait olan varlıklar', *dü serâ* 'iki dünya; bu dünya ve öte dünya', *heft semâ* 'yedi gök', *iki cihân* 'iki dünya', *iki didelerim* 'iki gözüm', *nüh felekler* 'dokuz gök', *şeş cihân* 'beş dünya', *şeş cihât - şeş cihet* 'beş yön; dünya', *on sekiz biñ 'âlem 'kâinat*, *tokuz eflâk-ı gerdûn* 'dokuz dönen dünya', *yedi deryâ* 'yedi deniz'.

Hurufilikle ilgili ibareler: *Ayn, cim, dü harf - kef, nûn, elif, hatt-ı üstüvâ* (<hatt-ı istivâ), *heft âyât-ı rumûz-ı 'allame'l-esmâ- heft harf - heft hatt- kitâb-ı heft hatt- yedi hat- yedi, heftâd dü, hurûf-ı Kird-gâr, hurûf-ı noktalı, kaf, lâm-elif, mim, seb'al-mesânî- ümmü'l-kitâb-sîret-i seb'a, si vü dü, si vü dü vü bist ü heşt, si vü dü vü bist ü heşt heftâd dü, sûre-i harf-i mukatta, şin.*

4. Anlam Özellikleri

Bu bölümde benzetmeler, karşılaştırmalar ve aktarmalara yer verilmiştir.

a. Benzetmeler:

Bir nesnenin, varlığın niteliğini daha güçlü, daha etkili biçimde anlatmak üzere bir başka nesneden, daha belirgin niteliği olan bir varlıktan yararlanma eğilimine '*benzeme*' denir (Aksan, 2006: 111).

Yapılan benzetmelerde çoğu zaman benzetme edatları kullanılmış, bazı durumlarda fiiller ve isimler yardımıyla ya da ek yardımıyla bazen de aracı olmaksızın doğrudan benzetme yoluna gidilmiştir. Benzetmelerde kullanılan edatlar (Türk dili ya da yabancı kaynaklı) *gibi, tek, teki, deki, âsâ, veş*; isimler *eş, misl, misâl, sıfat, şebih*; fiiller *san-, san- (kim), say, beşzet-, döndür-*; ekler *+lAyIn, i'dir*.

Er gibi depren sakın mekkâreden eyle hazer / Zahm-ı dil kasdı için âmâdedir bir şiş san, Kanda sen tek bir gül-i ra'nâ mı 'âlemde kim / Dil olupdur vechine hayrân efendim merhabâ, Ey perî zülfün teki hâlim perişân it de git / Câ-yı mihniñ hânemiz lutf eyle seyrân it de git, Ey gönül

sergeşte-i beyhûdelikdir kârımız / *Biz deki* hiç bar mı yok *âvâre* bir sen bir de ben, Hande kılsa açılır rûyunda güller goncesi / *Bülbül-âsâ* gör nice *şîrin zebân* itmiş şarâb, Göñül bir nâzenîn hokka-dehen ister mi ister yâ / *Ruhu gül gonce-veş* serv-i revân ister mi ister yâ; Teşnesin ihrâkla beyhûde kıldıñ sen seni / Bilmesen kim gark-ı deryâsın hemân *bir misl-i hût, Kâmetiñ serv-i hurâmî gözleriñ âhû misâl* / Cânımın cânânesi sultân efendim merhabâ, *Mecnûn-sıfat her biri* bir dâma giriftâr / Şol mâr-ı siyâh zencîr-i gîsûyî çekerler, Cemâliñ âsumânıñda hilâliñ sernigün âvîh / *Şebîh-i gamze-i cellâdıñ olmuş ahter-i Mirrih*; Lâle-i hamrâ cemâlinden nikâbın kaldıruş / Geldi sûsen hançer-i bürrân ile *san zülfikâr*, Esb-i ‘aşkıñ bu Tûrâbî dilde merbût eylemiş / *Tiz-refâtârında san kim Haydarî Düldül* baña, Vech üzre *sanki âteşden su çıkmış terleyüp* / Bir ‘acâ’ib levnile hükmün revân itmiş şarâb, Lâne tutmuşdur başımda mürğiyân-ı mihr-i yâr / Şöyle bir Leylâ için *ahvâlimi Mecnûna say*; Bir *bencileyin mihnet-keş bahtı kara* yok / Mânend baña var mı kanı didesi nem-nâk, *Nihâlî kâmetiñ* gördükde servîsin çeküp bâğvân / Getirmiş cûya salmış şerm ile ol dem idüp engih; Tîr-i müjgânıñ *kemân ebrûda* hazırlandığı / Vehmim oldur cân eviñ şimdi harâb eyler saña, Nice yıllar hicrini çekdim dimez kimdir bu kim / Merhamet kılmaz baña şol *seng-dil yârim* görüp, Bir sadef sanki cihân *sensin anıñ dürdânesi* / Bahr-ı ‘ilmiñde garik-ı âsumân rûy-ı zemîn, *Hilâl ebrûlara* dirsem zevâliñ istemektendir / Ki bir bîmâr za’if olsa aña dirler hilâl oldı.

b. Karşılaştırmalar:

İki nesnenin, durumun veya oluşumun karşılaştırıldığı karşılaştırmalar da esas itibarıyla benzetmelerdir. Benzetme yaparken aynı zamanda karşılaştırma da yapılır:

Lebleriñ remz itdi Hızra keşf idüp âb-ı hayât / *Heft hattından* ‘âyândır *‘alleme’l-esmâ* baña, Pertev-i mihrîñ bu göñlüm levhine nakş eyledim / *Lezzet-i şevkiñ* olupdur *cennetü’l-me’vâ* baña, Kanda baksam rûy-ı envârıñ dilim rûşen kılar / *Âfitâb-ı talâtıñdır gülşen-i ra’nâ* baña, *Seyr-i gülşen* istemem olsa dahi *bâg-i cinân* / Hâk-i küyüñ yaslanup hâk olmagım ahsen baña, *Bûy-ı zülfüñ* dilberâ hoş *müşg-i ‘anberdir* baña / *Lezzet-i la’li lebiñ* ma’nâda *kevserdir* baña, Neyleyem *kand-i nebâti nezd-i güftârında* kim / *Sohbet-i yâr-i şirin sükker-i mükerrer* baña, *Seyr-i servi* istemem *kaddiñ* yanında sevdiğim / *Şol dehanıñ sözleri nâ-yâb gevherdir* baña, Rişte-i göñlüm dolaşmış *kâkülüñ kullâbına* / Boynuma bend eyledim *zincir-i ekberdir* baña, Dil diler itmez hazer *cellâd-ı gamzeñden* nasîb / Bilmiyor virmez aman bir *tig-i hançerdir* baña, *Zâhidiñ huri-i vechindir* murâdı dâ’imâ / *Hûr u gılmân-ı behişt didâr-ı dilberdir* baña.

c. Aktarmalar:

Aktarma, dilde birbiriyle ilgi kurulan kavramların birbirlerinin yerine kullanılması ve birbirlerinin yerine aktarılması olayıdır. Aktarmalar, ‘deyim aktarması (istiare, öğretilme/ öğretilme)’ ve ‘ad aktarması (mecaz-ı mürsel)’ olarak iki başlıkta incelenir.

1. Deyim Aktarması:

Aralarında ilgi bulunan iki varlık arasında benzetme yoluyla ilişki kuran ve birinin adını diğerine aktaran dil olayıdır (Aksan, 1971: 123-124).

Deyim aktarması kendi içinde ‘insandan doğaya aktarma’, ‘doğadan insana aktarma’, ‘doğadaki varlıklar arasında aktarma’, ‘hareketten insana aktarma’, ‘hareketten doğaya aktarma’, ‘duyular arasında aktarma’ ve ‘somutlaştırma’ olmak üzere yedi alt başlığa ayrılır.

İnsandan doğaya aktarma: Dâne tek san düşmüşüm *dest-i felekden* hâke ben / Vâlih ü hayretdeyim feyzin iriştir reh-nümâ, Teşviş-i gam bârın çeküp dehrin ki nâçâr / Bir lutfına biñ kahr ider *bu çarh-ı bî-vefâ*, Merhabâ ey server-i hûbân efendim merhabâ / Hûb-cemâl *kâkül-i perişân* efendim merhabâ, Kâmetin *serv-i hurâmi* gözlerin âhû misâl / Cânımın cânânesi sultân efendim merhabâ, Gönül bir nâzenin hokka-dehen ister mi ister yâ / Ruhu gül gonceveş *serv-i revân* ister mi ister yâ, Hâb-ı gaflet içre *bî-hûd* eylemiş *devrân* seni / Lâ’ubâlî yatma bunda bu ne râhatdır saña, Cehd idüp *nefsin hevâsından* beri it sen seni / Men ‘aref sırrına ir kim bu nihâyetdir saña.

Doğadan insana aktarma: Ziyâ’-ı pertev-i nûr cihân halkına düşdükte / Didiler doğdı bir *hurşîd-i rahşân* muktedâ peydâ, Münevver sal’at-ı *ser-tâc-ı* ‘âlem hak Resûlullah / Tûrâbî ol şefâ’at ma’deni bir enbiyâ peydâ, Bu Tûrâbî pür-günâha sen şefî’ ol yâ Resûl / *Mürg-i dil sem’-i rûhûñ* pervânesi sûzân saña, *Çeşm-i pür-nem sûz-ı dil* bağı yanık ‘âşıklara / Merhamet şânıñdadır hem derdine sensin devâ, Kalmışım *hâmûn-ı hayret* içre giryân u zelil / İbtihâlem rahmınñ erzânî kil şâhım baña, *Rişte-i ‘aşkıñ tınâbın* boynuma bend eyledim / Ursalar kâr eylemezdi silsile âhen baña, Olmuşum sâlâr-ı gam bu kişver-i hicriñde yâr / *Zulmet-i zülfün* salupdur sâye-i efgen baña.

Doğadaki varlıklar arasında aktarma: Devr ider bir an karârı yok bu *minâ-yı kebûd* / Bu ne sırdır söyle bu *çarh-ı mu’allâdan* baña, Gûşuma mahfi-nümâ kil sırrını bildik ise / Teşneyem bir su iriştir sen *bu deryâdan* baña, Beslerim *hasret nihâlin* eşk ile sirâb idüp / Âh-ı nâlem tâ ezel hem-râh-ı akdemdir baña, *Hâme-i kudret* çekende bahtımın erkâmını / Bir siyeh hattile çekmiş şöyle muhkemdir baña, Başıma *seng-i melâmet* her taraftan yagdırup / Lutf-i in’âmı bu çarhın böyle ekremdir baña, Besleyüp *mehd-i zemîn* içre kamusun bârân / Çıka elvân-ı şükûfe dola her sû sahrâ, *Tişe-i kahr* ile *devrân* yıkmak ister gönümi / Ka’beye kasd eylemek ‘isyân olur hey bî-edeb.

Hareketten insana aktarma: Mu’ciz-î bahrınğa *ser-gerdân* olur sâ’ir nebî / Cümleñin hünkârı sensin yâ Muhammed Mustafâ, Ey velâyet ma’deni cûd-i kerem kâni sahâ / Ey erenler *ser-firâz-ı yâr-i gâr-ı* Mustafâ, *Çeşm-i pür-nem sûz-ı dil* bağı yanık ‘âşıklara / Merhamet şânıñdadır hem derdine sensin devâ, Sensiz ey *rûh-ı revân* bir lahza ârâm itmezem / Yok kararım görmesem bir ân efendim merhabâ, Merhamet kil ‘âşık-ı bî-çâreyim ey *dil-rübâ* / Bir dil-i mahzûn-ı nâ-şâdım dimez miydım saña, Ey Tûrâbî virseler ahbârımı *dıldârıma* / Sâye-i rahmın salardı üstüme ol âfitâb, Tûrâbî kalmadı derd ile takat nâ-tuvân oldu / *Büküldi kâmetim* evvâh sebeb kaşı kemândır hep.

Hareketten doğaya aktarma: Gönül bir nâzenin hokka-dehen ister mi ister yâ / Ruhu gül gonceveş *serv-i revân* ister mi ister yâ, Girelim dâire-i ‘aşka çıkup dünyâdan / Çi gire *piç-i telâşa* ne tükenmez gavga, Vech-i âdemden okudum fâtihâ ümmü’l-kitâb / *Menba’-ı meftûh*

olundı si vü dü güftâr baña, Pür kadeh nûş eylemişdir ol *perî-reftâre* bak / Böyle bir hâlet giyürmüş hûb civân itmiş şarâb, O servîj pâyine eşki döküp *sular revân* itdik / Anıj evrâk-ı mihriñ bu dile hoş şâyegân itdik, *Rû-nümâ kıldı şükûfiler* cihânı tâb idüp / İlbâs-ı hazrâ giyüp berg-i şecer serv-i nihâl.

Duyular arasında aktarma: *Pertev-i mihriñ* bu gönjüm levhine nakş eyledim / *Lezzet-i şevkîj* olupdur cennetü'l-me'vâ baña, Kanda baksam *rûy-ı envârîj* dilim rûşen kılar / Âfitâb-ı tal'atıñdır gülşen-i ra'nâ baña, 'İlm-i hurşidîñ şu'â'ı 'âlemi kılmuş ihâ / *Dilleriñ envârı* sensin yâ Muhammed Mustafâ, *Şevk-ı sevda-yı hayâliñ* olsa hem-râhım eger / Ravza-i Ruzvân olurdu küşe-i külhan baña, Ol sebebden *sâye-i rahmıj* felek devr eylemiş / Kismetim rûz-ı ezal 'âlemde mâtemdir baña, Zar ü giryânım Tûrâbî giceler tâ hubha dek / Nâl u feryâdım *şeb-i hicrânda* hem-demdir baña, Ey perî cevriñ yeter 'aşk ehline virme 'azâb / *Nâr-ı hicriñde* bizi kül eylediñ itdiñ kebâb.

Somutlaştırma: *Râh-ı 'aşka* bâ-bismillâh ilen kıl ibtidâ' / İsm-i Hakdan feth olur her kâr-ı müşkil dâ'imâ, Bu Tûrâbî *'aşkıñ dîdârını* ârzû kılar / Sâ'ilim hak-i deriñde olmuşum şâhım gedâ, *Mağfîret âbıñla* yu 'isyânımı kân-ı kerem / Şermsâr itme beni âhir nefes rûz-ı cezâ, *Nâme-i a'mâlimi* hayra mübeddel eyle sen / Yâ İlähî hürmet-i hakk-ı Muhammed Mustafâ, *Dide-i giryân* ile maksûduma hasret koma / *Hâksârım* bu niyâzımdır benim ez *dü serâ*, *Şem'-i ikbâlîm* fûrûzân eyle zulmet içreyim / *Dâmen-i Rahmanda* destim eylemem aslâ rehâ, 'Aşka kul oldum gerekmez devlet-i dünyâ baña / Sensiz ey *ruh-ı revân zindân* olur her câ baña.

Metinde Allah'a, kişilere ve olgulara özgü somutlaştırma örnekleri de çoktur. Allah için yapılan somutlaştırmaların bazıları, aynı zamanda Allah'ın adları ya da sıfatlarıdır. Bu somutlaştırmalar aynı zamanda ad aktarmalarıdır.

Allah: *bâki, bâri, feyyâz, gafûr, hâlık, hâlık-ı settâr, hallâk-ı 'âlem, hallâk-ı kevneyn, hayyü'l-bekâ, Hazret-i Hüñkâr, ibtidâ, intihâ, izid, kân-ı kerem, kerîm, kibriyâ, kird-gâr, kudret, rabbü'l-celî, rabbü'l-enâm, rahîm, sübhân, şâh, pâdişâh, pâdişâh-ı lem-yezel, perverdigâr, sabûr, sun'-ı bâri, vâhid, yâhû, yezdân, zü'l-celâl*.

Hz. Muhammed: *dilleriñ envârı, dü cihân serveri, fahr-ı 'âlem, habîb, mahbûb-ı rabbü'l-âlemîn, ma'rîfet gülzârı, Mustafâyî, nûr-ı nübüvvet, rahmeten li'l-âlemîn, resûl-i kibriyâ, ser-tâc-ı âlem, şâh-ı dîn, şefi'ü'l-müznibîn*.

Hz. İsâ: *mesîh*.

Hz. Mûsâ: *kelîm*.

Hz. Ali: *Aliyyü'l-Murtazâ, dürr-i Necef, hatt-ı üstüvâ, havz-ı kevser sâhibi, Zülfikâr sâhibi, haydâr, haydârî, haydâr-ı Kerrâr, Murtazâyî, nûr-ı velâyet, ser imâm-ı lâ-fetâ, sırr-ı Hüdü, şîr-i ilâhi, şîr-i Mevlâ, vasiyy-i Mustafâ, veliler serveri*.

Hz. Ebubekir: *cûd-i kerem, velâyet ma'deni, yâr-i gâr, yâr-i gâr-ı Mustafâ*.

Hız. Hüseyin: *şâh-ı şehîd-i Kerbelâ, şâh-ı şehîd-i Kerbelâyî*.

Hız. Fâtıma: *Hayrû'n-nisâ*.

Diğeleri: *ârif-i bi'llâh, çâr-deh ma'sûm, çâr-yâr, halk-ı Safâyî, zikrr-i düvâzdeh*.

Kur'an-ı Kerim: *furkân, kitâb-ı heft hattı, mushaf*.

Fatiha suresi: *heft hat, kitâb-ı heft hat, seb'a-l-mesânî, sîret-i seb'a, ümmü'l-kitâb, yedi, yedi hat, yedi hattı rumûzu*.

Cebrail: *emin*.

2. Ad Aktarması:

Ad aktarması, bir kavramın, ilgili, bağlantılı olduğu bir başka kavramı gösteren kelimeyle anlatılması olayıdır (Aksan, 1971: 132).

Deyim aktarmalarında olduğu gibi ad aktarmalarında da örneklerin büyük bir çoğunluğu tasavvufi mahiyettedir.

Nâmü'r-rahmân *dil levhinde tahrîr eyle gel* / Lutf ider şol bâb-ı 'aşke'r-rahim eyler güşâ, Pür kusûrüm *cürm ile âlûdeyim perverdigâr* / Sen mürüvvet eyle yâ Rab bî-şümâr itdim hatâ, *Magfîret âbınla yu* 'isyânımı kân-ı kerem / Şermsâr itme beni *âhir nefes rûz-ı cezâ*, Şem'i ikbâlim *fürûzân eyle zulmet içreyim* / Dâmen-i Rahmanda *destim eylemem aslâ rehâ*, 'Aşka kul oldum gerekmez devlet-i dünyâ baña / Sensiz ey *ruh-ı revân zindân olur* her câ baña, Tâ *elestin câmunu nûş eyledim mestâneyim* / Sûd kılmaz sâkiyâ şol bâde-i hamrâ baña, *Lebleriñ remz itdi Hızra keş idüp âb-ı hayât* / *Heft hattından 'âyandır 'alleme'l-esmâ* baña, *Pertev-i mihriñ bu göñlüm levhine nakş eyledim* / *Lezzet-i şevkiñ olupdur cennetü'l-me'vâ* baña, Kanda baksam *rûy-ı envârıñ dilim rûşen kılar* / *Âfitâb-ı tal'atıñdır gülşen-i ra'nâ* baña, Ey *Türâbî dilberin mâhiyyet-i esrârımı* / *İtseler biñ pâre hem mümkün degil ifşâ* baña, *Îlâhî hikmetiñ her zerrede savt-ı sadâ peydâ* / *İdüpsin kudretiñden hâk-i nârî mâ hevâ peydâ*.

Ad aktarmaları en güzel örneklerini deyimlerde, özellikle de deyimleşmiş birleşik fiillerde bulur. Metinde de buna güzel örnekler vardır:

'akla ziyân it-, 'aklı al-, 'aklı dağıl-, 'alem çek-, aman vir-, âteş sal-, ayaga sal-, bagrı karar-, bagrı yak-, bagrı yan-, baş çıkar-, baş göster-, başdan çıkar-, başına ur-, bel bagla-, bend eyle-, cânı kurbân it-, cefâ çek-, çevre meyyâl ol-, çâk it-, dâire-i 'aşka gir-, dâmeni tut-, dâmen-keş ol-, def'-i gam kıl-, derde sal-, dest-i sabra yapış-, desti ir-, devâ eyle-, dîdesin mestân it-, dil vir-, dış bile-, dış ur-, ecel câmunu nûş it-, el yet-, el vir-, elem çek-, elin çek-, gam kâsesin sun-, gam ye-, gark ol-, gayretlere düş-, göñlü düş-, göz aç-, hak tecelli eyle-, hâke düş-, hâlet giyür-, halvetlere düş-, hebâye git-, 'illetlere düş-, 'izzetlere düş-, kadem çek-, kalem çek-, kameti bükül-, kameti ham ol-, kan dök-, kan it-, kararı ref'ol-, kaygu çek-, kebâb it-, kendini çek-, kulak tut-, kül eyle-, lezzet al-, mest ü hâmuş ol-, muhabbetler düş-, muhâlif git-, nâle-i feryâda sal-, nâr it-, nâre gir-, nazar kıl-, necât

bul-, odlar sal-, odlara düş-, 'ömür encâma ir-, per aç-, per ur-, revân ol-, rû göster-, rûyu güleç it-, sâye sal-, saykal ur-, sebîl it-, ses depret-, ser çek-, seri âzâde kıl-, sernigûn eyle-, siyeh hattile çek-, şikeste hâyır eyle-, tecride gir-, terk-i cihân it-, yağmaya vir-, yâhûnî çek-, yed tut-, yeksân it-, yerlere çal-, yüz koy-, zahmı ferah-nâk it-, zâr it-, zilletlere düş-.

Sonuç

1849-1868 yılları arasında Hacı Bektaş postunda oturmuş ve dedebabalık yapmış bir kişi olarak Tûrabî, Alevi-Bektaşî toplulukları arasında itibar görmüş mutasavvıf bir şairdir. Diğer Bektaşîlerden farklı olarak Tûrabî'nin şiirlerinde Ali, Hacı Bektaş ve Fazl-ı Hurufî kültleri, Ali hariç fazla ön planda değildir.

Tûrabî Divanı, ses ve şekil özellikleri yönünden günümüz Türkçesinden çok farklı değildir. Fakat eserde Eski Anadolu Türkçesinden gelen bazı özel kullanımlar da mevcuttur. Bunlar daha ziyade şairin eskiye özentisinden veya eski yazı dili geleneğine bağlılığından kaynaklanmaktadır.

Metinde kullanılan kelimelerin büyük bir çoğunluğu Arapça ve Farsçadır. Ama Eski Türkçe kaynaklı kelimelere ve Eski Anadolu Türkçesi söyleyişine uygun kullanımlara da yer verilmiştir.

Anlam özellikleri yönünden bakıldığında metinde sıkça Bektaşî ve tasavvufî geleneğe uygun, orijinal olmayan ibare ve ifadeler kullanılmıştır.

Divan, Bektaşî bir şairin elinden çıkması nedeniyle, döneminin Bektaşî ve tasavvufî geleneğini ve anlayışını tanıtmaya bakımından dikkat çekici bir eserdir.

KAYNAKLAR

- Aksan, D. (1971), **Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)**, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Aksan, D. (2006), **Anlabilim Anlabilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi**, 4. Baskı, Ankara: Engin Yayınevi.
- Ergun, S.N. (1920), **Bektaşî Edebiyatı Antolojisi**, Cilt I, İstanbul.
- Gölpınarlı, A. (1973), **Hurûfilik Metinleri Kataloğu**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Schimmel, A. (2004), **İslamın Mistik Boyutları**, İstanbul: Kbalcı Yayınevi.
- Usluer, F. (2009), **Hurufilik**, İstanbul: Kbalcı Yayınevi.
- Yayımlanmamış Tezler:
- Aydemir, C. (1966), **Türabî'nin Gazelleri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mezuniyet Tezi.
- Azar, B. (2005), **Türabî Divânı (İnceleme-Metin)**, s. XVI+825, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Anabilim Dalı, Doktora Tezi.